

MARCATORUL CONCESIV *MĂCAR* ÎN DIACRONIE (SECOLELE AL XVI-LEA–AL XVIII-LEA)

Conectorii¹ concesivi alcătuiesc în multe limbi o clasă instabilă, îmbogățită permanent prin procese de gramaticalizare. Româna ilustrează aceste procese mai ales prin tiparul foarte productiv care asociază un conector condițional și un focalizator². Există totuși un alt element, surprinzător de stabil, deja specializat pentru marcarea concesiei în fazele mai vechi ale limbii (în primele texte păstrate) și care nu a suferit schimbări majore până la ieșirea sa din uzul standard, într-o etapă foarte târzie (secolul al XX-lea): adverbul *măcar*, folosit singur, dar mai ales în asociere cu diferite conjuncții. În cele ce urmează, vom încerca să arătăm că *măcar* – ilustrând o sursă tipică pentru exprimarea concesiei: tiparul semantic volitiv (deziderativ), uneori greu de disociat de cel al posibilității – a fost un marcator concesiv caracteristic pentru limba română din secolele trecute. Statutul său poate fi mai bine înțeles într-o comparație cu alți urmași ai gr. *μακάριε*, din mai multe limbi balcanice și romanice, și prin încadrarea sa într-o tipologie a surselor concesivității.

Nu ne vom ocupa în cele ce urmează de toate valorile lui *măcar*, nici de felul în care unele dintre ele (în primul rând valoarea restrictivă, descrisă de Șt. Hazy și G. G. Neamțu (1983)) devin dominante în româna contemporană, ci doar de cele direct asociate concesivității.

1. Adverbul *măcar* (cu variații de formă: *macar*, *macară* etc.) este cel mai vechi și mai stabil conector concesiv (sau component al unor conectori concesivi) din limba română, bine reprezentat din secolul al XVI-lea și până în prima jumătate a secolului al XIX-lea în toate tipurile de texte³. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, conectorii concesivi care îl conțin sunt înlocuiți în limba standard de alți conectori total sau parțial gramaticalizați (*deși*, *chiar dacă*), dar își păstrează un loc în limba vorbită, populară și regională (Vulpe 2006/1980, p. 235–236)⁴.

Parcursul diacronic al rom. *măcar* poate fi comparat cu situația din spaniolă, unde conectorul *maguer que* (construit cu indicativul sau conjunctivul) a fost cel

¹ Folosim în acest text termenul *conector* ca hiperonim, pentru a evita diferențierea (care ar presupune o decupare netă între fazele de gramaticalizare) între *conjuncție*, *locuțiune conjuncțională* și *îmbinare liberă*. Termenul generic (care a fost utilizat și explicat în GBLR, p. 658) se dovedește cu deosebire util în abordările istorice, în care este nevoie de prudență în judecarea statutului unor elemente (altminteri bine individualizate prin funcția lor).

² Am urmărit productivitatea acestui tipar în Zafiu 2014.

³ Într-o descriere detaliată și complexă precum cea a Mioarei Avram (1960, p. 153–187), locul lui *măcar* este mai puțin vizibil, pentru că adverbul este cuprins într-o lungă listă de elemente, dintre care multe sunt îmbinări accidentale sau care capătă doar datorită contextului un vag sens concesiv.

⁴ În oralitatea standard și colocială, *măcar* este foarte prezent, dar nu cu funcție concesivă: toate cele 21 de ocurențe din IVLRA și cele 52 din CLRVAN ilustrează sensul „cel puțin”, adverbul apărând des mai ales în construcția negativă *nici măcar* sau înaintea unor cuantificatori.

mai puternic (iar în unele texte chiar unicul) element concesiv până la sfârșitul secolului al XIII-lea (Rudolph 1996, p. 188; Montero Cartelle 1992); s-a presupus chiar că existența sa ar fi făcut inutilă, mult timp, apariția altor conectori cu aceeași valoare⁵. Dispariția sa bruscă (doar câteva atestări, în contexte arhaizante, în secolele următoare, conform statisticilor efectuate pe un corpus de limbă veche de E. Montero Cartelle (1992)) apare ca surprinzătoare; s-a sugerat că tocmai specializarea sa (pentru valoarea de conector al concesivei reale sau propriu-zise) i-ar fi adus abandonarea, fiind înlocuit de conectori polifuncționali.

Cuvântul *măcar* apare în dicționarele românești ca provenind din gr. μακάρι „să dea Dumnezeu! fie!” (DLR, s.v.). Această încadrare lexicografică reflectă una dintre ipotezele asupra originii marcatorului și a unora dintre echivalentele sale din alte limbi: explicația conform căreia împrumutul ar fi pătruns relativ târziu în idiomurile romanice, în zonele de contact cu limba greacă⁶. Urmașii etimonului grecesc sunt prezenți nu numai în română, ci și în alte limbi balcanice (*makar* în albaneză, bulgară, sârbă, croată, vezi Ciorănescu 2001/1954–1966, Jernej 1991–1992), ceea ce ar confirma ipoteza pătrunderii regionale. Pe de altă parte, urmași ai lui μακάρι(ε) există și în italiana standard (*magari*), și în dialecte italiene (*macari ca, magara che*, Rohlfs 1969, p. 187), precum și în limbile iberoromanice (sp. *maguer, maguera*, port. *macar*, Harris 1988, p. 78–79), ceea ce i-a făcut pe mai mulți autori să presupună că grecismul μακάριε (formă a adjectivului μακάριος „fericit, binecuvântat”) pătrunsese în latina populară, unde devenise chiar un conector concesiv foarte frecvent (vezi Dardel 1983, p. 142); a fost chiar considerat concesivul proto-roman cel mai reprezentativ (Harris 1988, p. 78–79⁷, Rudolph 1996, p. 188).

Întrucât valoarea concesivă a urmașilor lui μακάρι(ε) există și în spațiul balcanic (Jernej 1991–1992 o consideră caracteristică pentru sârbă și croată), și în cel italo-roman (regional) și iberoromanic, e de presupus că evoluția semantică spre concesivitate nu s-a petrecut în limba română; e probabil ca termenul să fi existat de la început sau să fi intrat în română (indiferent de data la care s-a petrecut acest lucru) cu mai multe valori, între care și cea concesivă. Evident, nici posibilitatea unor evoluții paralele, similare, nu este de exclus. În tipologia gramaticalizării conectorilor concesivi (König 1985a, b; Harris 1988; Haspelmath–König 1998, Chen 2000, Lindschouw 2011), etimonul lui *măcar* poate fi încadrat fie tipului semantic volitiv/deziderativ („bine-ar fi !”), fie celui al posibilității („fie !”); în orice caz, cu-

⁵ E. Rudolph (1996, p. 188) consideră că situația din spaniolă este un fenomen singular, afirmație care poate fi contrazisă de paralelismul cu româna: „*maguer (que)* used with indicative and subjunctive mood is a remarkable and singular phenomenon without any parallels in the other Romance languages but presumably responsible for the relatively late appearance of the other concessive connectives”.

⁶ Formele *măcar* și *macărim* sunt înregistrate în aromână de T. Papahagi (1963) (care indică o origine grecească) și în meglenoromână de Th. Capidan (1935) (care îl explică în primul rând prin bg. *makar* și în al doilea rând prin greacă).

⁷ În opinia lui M. Harris (1998, p. 79), „insofar as there was a Proto-Romance concessive conjunction, then, it was the Greek borrowing *makarie*”.

vântul a trecut de la sensul lexical plin la statutul de marcator optativ și la cel de conjuncție concesivă. Traseul gramaticalizării (valabil, de exemplu, pentru lat. LICET sau pentru fr. *bien que*, vezi Bertocchi–Maraldi 2011) pornește de la o coordonare adversativă și corespunde mecanismului retoric al concesiei: o ipoteză favorabilă este admisă inițial, pentru a fi contrazisă și depășită de al doilea segment al construcției. Astfel, modalizatorul primului component devine marcator concesiv.

2. În construcțiile concesive din româna secolelor al XVI-lea–al XVIII-lea, *măcar* (*macar*, *macară* etc.) apare singur sau în asocieră cu un focalizator (*și*), cu un conector condițional (*să*, *de*) sau cu conjuncția *că* (Avram 1960, p. 153–187; 2007, p. 262–268; Frâncu 2009, p. 225, 394–395; Stan 2014, p. 253–259). În alte contexte, este folosit și adverbial (mai exact, ca un cuantificator sau un marcator restrictiv), dar și ca element de compunere pentru pronumele și adverbele nehotărâte de tip „alegere liberă” (*free choice*): *măcar(ă) ce*, *măcar(ă) unde/cum/când/care* etc. (CDicț. 1691–1697; DLR, s.v.; Dinică 2011) și chiar ca element adverbial disjunctiv (*măcar...*, *măcar...*). În ultimele ipostaze, *măcar* este similar formelor gramaticalizate ale verbului *a vrea* (*veri/ori*, *vare/oare*) sau conjunctivului verbului *a fi* (*fie*), devenite elemente de compunere asociate unor relative pentru a forma pronume și adverbe nehotărâte și funcționând ca elemente corelative în structuri disjunctive.

Cazurile de coprezență cu focalizatorul aditiv *și*⁸ vor fi incluse în continuare în descriere și vor fi exemplificate, dar nu tratate separat, pentru că, spre deosebire de elementele condiționale, *măcar* nu va ajunge să formeze o unitate cu focalizatorul plasat în imediata sa vecinătate. Focalizatorul apare acolo unde îi este necesară prezența, din motive semantico-pragmatice (în imediată precedență față de elementul focalizat) și contribuie la realizarea valorii concesive.

Utilizarea conectivelor care conțin adverbul *măcar* poate fi descrisă și în termenii tipului de concesivă introdusă: concesivă condițională sau concesivă reală (propriu-zisă).

3.1. *Măcar* se folosește rar singur, în secolul al XVI-lea; interesantă (și rară) este construcția sa cu conjunctivul fără *să* (vezi și Frâncu 2010, p. 222). Concesiva este una dintre rarele situații în care conjunctivul (în exemplul următor, însoțit de focalizator) intră într-un raport de subordonare fără marca sa specifică⁹:

- (1) a. Împreună frații un cu alalt, 2 spițe, *macar și* mai mulți *fie* de dzeace (Prav. 1581, f. 250^v);
 b. și toți câți și într-altă parte să află și au această limbă, *măcară fie și* cevaș mai osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, *iară tot*¹⁰ unii sânt (CIst. 1700–1750, f. 54^v).

⁸ Semiadverbul *și* (sau „și adverbial”) este denumit aici *focalizator aditiv* („additive focus particle”, la König 1985a, p. 270), în termenii funcționali care îl încadrează mai bine într-o categorie prezentă în mai multe limbi: fr. *même*, engl. *even*, it. *anche* etc.

⁹ Construcția corespunde *conjunctivului concesiv* din latină (Bertocchi–Maraldi 2011, p. 175).

¹⁰ Corelativele (*tot*, *încă*) și adversativele care apar în regentă (*iară*, *însă*, *derept însă*) vor fi indicate în exemple prin subliniere (cu italice), fără a fi discutate separat.

3.2. Singur (2) sau în asociere cu focalizatorul *și* (3), *măcar* se construiește cu indicativul (2a, b; 3a, b) sau condiționalul (2c):

- (2) a. *macară* va trece cu vederea, greșit-au îndoit (BB 1688, p. 675);
 b. *macară* mulțime de izvoară avea, nu putea pren eale să-ș vindece seatea (BB 1688, p. 742);
 c. *măcară* mii de tocmeale bune ar avea întru sine, *tot* să greșaste (Mărg. 1691, f. 96^v);
- (3) a. și nice-ș cugetă de pocaniia sa, *măcar și* adevărat știu că păcatul pre iubitorii săi i dă diavolului (Ev. 1642, p. 44);
 b. Să nu lăsăm nice plecarea cu carea așa să rugă arapca aceeaia cu inimă înfrămtă și plecată, *macar și* nu cetisă ia scriptura ce dzice că ruga omului plecat străbate ceriul (CazV 1643, p. 254).

Conectorul poate introduce atât concesive condiționale, cât și concesive propriu-zise, așa cum o dovedesc modurile folosite în propoziții.

3.3. Încă din secolul al XVI-lea, *măcar* e atestat în construcția *măcar că* (Guruianu 2007, p. 93–94); aceasta va fi înregistrată de primele gramatici¹¹ și se va păstra până în limba actuală, în registrul popular:

- (4) a. *măcar c*-au înțeles măriia lui că Mihaiu voievod totu venitul și prada au luat la sine, care face mult preț, *derept însă* nu numai aceeaia care-ară fi înapoi rămas, și bani, și arme de ajutoru va da măriia lui pentru slujba domnii-lui cea credincioasă (DÎ 1600, p. 135);
 b. nu va putea cu voia lui să-l ia, *macar că* le-au fost tocmaia așa (Prav. 1646, p. 77);
 c. loc de pocăință n-au aflat, *măcară că și* cu lacrimi o au cerșut pre ea (BB 1688, p. 908);
 d. Că *macar c*-au fost și omorât Domnul Hristos, *iară* acmu viețuiaște și împărățește și veselie mare au gătit voaă (CazV 1643, p. 234);
 e. să vă spui o istorie din Tistamentul cel vechiu, *măcar că* o știți mai toț (AD 1722–1725, p. 70).

În propoziția concesivă poate apărea un focalizator (4c, d), iar modul folosit este indicativul (timpurile trecute sau prezentul, în exemplele de mai sus).

În unele texte, conectorul apare în varianta *măcar căce*, în aceleași condiții sintactice și construit tot cu indicativul:

- (5) a. Derept aceeaia iaste Dumnezeu drept, *macară căce* lasă boale reale pre noi (CC¹ 1567, f. 158^v);
 b. Iată, creadem și știm că poș și pre acesta să-l înviezi, *măcară căce* iaste de patru zile în groapă! (Ev. 1642, p. 244).

¹¹ *Măcar că* este adesea înregistrat în gramaticile de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea ca o unitate sudată: în forma *măcarque* în Micu-Șincai 1980/1780/1805, p. 66, 180; *macarchè* la Alexi 1826, p. 170–174; *mecarquo* la Papp 1852, p. 175; *macaru-cà* la Cipariu 1992/1855/1869, p. 73, 43, 251; vezi Zafiu 2012, p. 346.

Locuțiunea conjuncțională admite, rar, și conjunctivul, cu valoarea epistemică specifică textelor vechi (de dubiu, posibilitate; mai ales în subordonare față de un verb cognitiv sau de declarație, vezi Frâncu 2010, p. 190), permițând deci asocierea dintre conjuncția subordonatoare *că* și *să* (aici, exclusiv marcă modală a subjonctivului):

- (6) Și *măcară că* la unele cuvinte *să fie fost* foarte cu nevoie tălmăcitorilor, pentru strimțarea limbii românești, *iară încăș* având pildă pre tălmăcitorii latinilor și sloveanilor, precum aceia, așa și ai noștri le-au lăsat precum să citească la cea elinească (BB 1688, p. XXIII).

Exista deci în primele texte cel puțin un conector specializat pentru concesiva propriu-zisă: *măcar că*¹²; mult mai târziu, locul lui va fi preluat de *deși*, după ce acesta din urmă își va pierde valoarea condițional-concesivă inițială (Zafiu 2014).

3.4. *Măcar* se putea combina și cu conjuncții condiționale: în secolul al XVI-lea, acestea sunt *să* și *de*, aflate în concurență; ulterior, *măcar* va fi coocurent cu noua conjuncție condițională, *dacă*. Asocierea dintre *măcar* și conjuncțiile condiționale este suficientă pentru a produce un conectiv concesiv; totuși, această valoare este adesea întărită de prezența unui focalizator intern (*și*). Conjuncțiile condiționale impun construcția propozițiilor (în principiu concesive condiționale) cu verbe la modul indicativ sau condițional.

3.4.1. *Măcar să* este construit în mod tipic cu condiționalul (7a, c) sau indicativul (7b):

- (7) a. nu-ș poate scumpăra sufletul lui, *macară s-ară* da toată avuția și toată lumea (CC² 1581, p. 73);
 b. în multe chipure lucrează pre pământ, *măcară să* iaste numai într-o vedere (Ev. 1642, p. 475);
 c. *măcar să* s-ară putea lăuda, ce încă nu să laudă (NT 1648, f. 248^v).

E frecventă prezența focalizatorului *și*; se realizează astfel o marcă suplimentară a concesiei, prin două elemente adăugate conjuncției condiționale (*măcar și și*):

- (8) a. Și unchiul și ginere ce va hi de pre nepoată de sor doa surori a lua nu se apără, *macar se și* iaste a șeasa spiță (Prav. 1581, f. 278^r);
 b. *Macară să* sânt și în multe chipuri daruri, *iară* cinstea le iaste întocma (CC² 1581, p. 353);
 c. Ba nu vei scăpa, că te vor duce acolo acei muncitori, *măcară să* n-ai fi și bucuos, a căroră le faci acmu voia! (Ev. 1642, p. 116–117).

Fenomenul marcării prin cumul nu e rar în limba română a secolelor al XVI-lea–al XVIII-lea (manifestându-se și în limba română de azi ca fenomen popular, non-standard); în cazul concesivelor, construcția persistă în secolul al XIX-lea (*măcar deși*, vezi Dinică 2012, p. 241; Zafiu 2012, p. 347).

¹² Alt conector specializat este *săva(i) că*, cu mai puține ocurențe în texte (Avram 1960, p. 164–165).

Măcar poate apărea și în interiorul propoziției, realizând variația *să ... măcar/măcar (...)* *să*:

- (9) *să* ți-ară fi și tată și mamă *macară*, feciorii *macară* *să* ți-ară fi și frați, deaca se află pizmași legiei lu Hristos, *să* ne protivim și noi lor, ca unor vrăjmași adeveriți (CC² 1581, p. 225).

Adverbul se grupează și cu focalizatorul, în secvența *măcar și (...)* *să/să ... măcar și* (focalizatorii putând apărea înaintea conjuncției condiționale, 10a, c, sau după aceasta, 10b):

- (10) a. răpitoriu iaste și camatnic, *macar și* pre nimea *să* n-ară obidi (CC² 1581, p. 36);
 b. Și *să* va fi adusă *macar și* camai puțină rea, de multe ori ceaia ce zace acolo, cea multă și bună, mătură-o. (CC² 1581, p. 500);
 c. Pentr-aceea, *macar și* toate bunătățile *s-am* face și toată legea *s-am* împla, *să* nu ne mărim, nice *să* ne lăudăm (CazV 1643, p. 8).

3.4.2. Un caz special, extrem de rar în perioada veche (Frâncu 2010, p. 222), este construcția lui *măcar* cu *să* – marcă a conjunctivului (deci folosirea conjunctivului în propoziția concesivă):

- (11) a. nice una de aceastea *măcar să* nu fie făcut, *tot* *să* va certa (Prav. 1646, p. 136);
 b. *măcară să* fie și buni la alte făceri ale loru, numai pentru aceasta vor *să* *să* muncească foarte de la Dumnezău (Mărg. 1691, f. 2^v).

3.4.3. *Măcar (...)* *de*, construit cu condiționalul sau indicativul, se folosește singular (12), sau în asociere cu un focalizator (*și*) (13) sau cu un element relativ (*ce*, *cine*, *unde* etc.) (14); focalizatorul se poate plasa diferit, înaintea conjuncției condiționale (13c, e) sau după aceasta (13a, b, d, f); astfel, *măcar* precedă conjuncția (13a, d, f) sau focalizatorul (13b, c, e):

- (12) a. *macar de* nu l-au vrut nice otrăvi, *tot* i-au fost tăind capul (Prav. 1646, p. 99);
 b. *Macară* pren foc *de* vei treace, văpaia nu te va arde (BB 1688, p. 750).
- (13) a. *macar de* i *s-are și* vini *să* fie a lui pre direptate, *iară* ca *să* nu i se dea nemică (Prav. 1646, p. 55);
 b. *Iară de* va fura *macar și* dentăi den casa stăpănu-său vreun lucru mare, *și atunci* *să-l* spândzure (Prav. 1646, p. 67);
 c. *Măcar și* șapte ori în zi *de* va grăși fratele tău ție [...], iartă-i lui (NT 1648, f. 93^f);
 d. atunci voi întră cătră împăratul, afară den leage, *măcară de* va trebui *să și* pieiu (BB 1688, p. 358);
 e. *macară și* păcate *de* va fi făcut, ierta-se-vor lui (BB 1688, p. 911);
 f. *măcară deși* lega câteodată cu ei pace, pentru că și vecini le era, de vrème ce (cum *s-au și* mai zis) toate împrejurile lor luate și biruite de romani era, *iară încăș* pentru oricare pricină mică *să și* scornia oști, unii spre alții pornind (CIst. 1700–1750, f. 11^v–12^f).
- (14) a. fiecare iaste volnic *să* *să* svădească [...], *macar de* are fi *cine* are fi (Prav. 1646, p. 104);

b. care om nu facea coconi era hulit și urât de toț *măcar de* ar fi fost de neam *cât* de mare și bogat (AD 1722–1725, p. 43).

Propozițiile introduse de conjuncția *de* în asociere cu marcatorii de mai sus sunt concesive condiționale, construite cu indicativul viitor sau condiționalul, dar și concesive propriu-zise, construite cu timpuri trecute ale indicativului (12a, 13f).

3.4.4. Trebuie amintite și câteva utilizări speciale ale adverbului, care au în comun valoarea semantică volitivă care a stat la baza gramaticalizării marcatorului concesiv. *Măcar* poate fi în limba veche particulă deziderativă (15a), element de compunere a expresiilor indefinite de tip „alegere liberă” (15b) sau element disjunctiv, indicând tot o posibilitate de alegere (15c):

- (15) a. Și suduia nărodul pre Moisi, zicând: „*Macară* să fim perit în perirea fraților noștri înaintea Domnului! (BB 1688, p. 110);
 b. ucenicului se cade, *măcară ce* va spune dascalul, nu cu price a-ntreba, ce numai se cade a asculta (Ev. 1642, p. 307);
 c. să să facă pomeniri pentru cei morți, *măcară* drepti sânt, *măcară* păcătoși (Mărg. 1691, f. 84^f).

Ultimele două situații (15a, 15b) ilustrează (în tipologia lui König 1986) concesivele condiționale ale irelevanței, cu cuantificator universal (15a) sau disjuncție exhaustivă (15b).

3.4.4. În ciuda funcțiilor și a construcțiilor multiple, *măcar* nu apare în toate textele vechi românești iar frecvența sa e foarte diferită de la o sursă la alta. Mai ales textele juridice din secolul al XVII-lea manifestă o preferință pentru marcatorul concesiv, așa cum sugerează și tabelul 1 de la sfârșitul articolului.

4. Așadar, în secolele al XVI-lea-al XVIII-lea *măcar* era un marcator concesiv specializat, multifuncțional, capabil să introducă (singur sau în asociere cu alte elemente) toate tipurile de concesive: propriu-zise (*măcar că*) și condiționale: de tip scalar (*măcar să*, *măcar de*, *măcar*) sau ale irelevanței, cu cuantificatori universali (*măcar ce*) sau cu disjuncție exhaustivă (*măcar...*, *măcar...*). *Măcar* poate fi considerat marcatorul concesiv caracteristic al perioadei vechi, cuprins în locuțiuni conjuncționale gramaticalizate (în primul rând *măcar că*). Valoarea stabilă și multiplele posibilități de combinare par să indice (ca și paralelele romanice) o vechime destul de mare a cuvântului în limbă. Poziția lui *măcar* în româna veche ar putea înclina balanța în favoarea ipotezei etimologice a unui **makarie* împrumutat de latină din greacă și transmis limbilor romanice.

SURSE. ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

SURSE

AD 1722–1725 = Antim Ivireanul, *Didahii*, în idem, *Opere*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972, p. 1–238.

- BB 1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
- CazV 1643 = Varlaam, *Cazania 1643*. Ediție îngrijită de J. Byck, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943.
- CC¹ 1567 = Coresi, *Tâlcul evangheliilor și Molitvenic românesc*. Ediție critică de Vladimir Drimba. Cu un studiu introductiv de Ion Gheție, Editura Academiei Române, București, 1998, p. 31–187.
- CC² 1581 = *Diaconul Coresi, Carte cu învățătură (1581)*. Publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I. *Textul*, București, Atelierele Grafice Socec & co., 1914.
- CDicț. 1691–1697 = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin-Mihai Gherman, volumul I. *Studiu introductiv, note și text*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2001.
- Cist. 1700–1750 = *Istoria Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*. Ediție critică, studiu filologic, studiu lingvistic, glosar și indice de nume proprii de Otilia Dragomir, Editura Academiei Române, București, 2006.
- CLRVAN = L. Hoartă Cărăușu (coord.), *Corpus de limbă română vorbită actuală nedialectală*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2013.
- DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareș, Editura Academiei R.S.R., București, 1979.
- Ev. 1642 = *Evanghelie învățătoare (Govora, 1642)*. Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura Academiei Române, București, 2011.
- IVLRA = L. Ionescu Ruxăndiu (coord.), *Interacțiunea verbală în limba română actuală, Corpus (selectiv). Schiță de tipologie*, Editura Universității din București, București, 2002.
- Mărg. 1691 = Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*. Ediție îngrijită, indice de nume și glosar de Rodica Popescu, Editura Libra, București, 2001.
- NT 1648 = *Noul Testament*. Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, Mitropolitul Transilvaniei. Reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Andrei, Arhiepiscopul Alba Iuliei, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, Alba Iulia, 1998.
- Prav. 1581 = *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, Editura Academiei R.S.R., București, 1971.
- Prav. 1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*. Ediție critică de A. Rădulescu, Editura Academiei R.P.R., București, 1961.
- Prav. 1780 = *Pravilniceasca condică, 1780*. Ediție critică de A. Rădulescu, Editura Academiei R.P.R., București, 1957, p. 36–156.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Alexi 1826 = Joannis Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica*, J. Geistinger, Viena, 1826.
- Avram 1960 = Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, Editura Academiei R.P.R., București, 1960.
- Avram 2007 = Mioara Avram, *Propoziția circumstanțială concesivă*, în M. Avram (coord.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, 2007, p. 260–269.
- Bertocchi–Maraldi 2011 = Alessandra Bertocchi, Mirka Maraldi, *Conditionals and concessives*, în P. Baldi, P. Cuzzolin (eds), *New Perspectives on Historical Latin Syntax, 4. Complex Sentences, Grammaticalization, Typology*, De Gruyter, Berlin, 2011, p. 93–194.
- Capidan 1935 = Theodor Capidan, *Meglenoromânii, III. Dicționar meglenoromân*, Cultura Națională, București, 1935.
- Chen 2000 = Guohua Chen, *The grammaticalization of concessive markers in Early Modern English*, în O. Fischer, A. Rosenbach, D. Stein (eds), John Benjamins, *Pathways of Change: Grammaticalization in English*, Amsterdam–Philadelphia, 2000, p. 85–110.

- Chivu *et alii* (eds) 2012 = Gheorghe Chivu *et alii* (eds), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, Editura Academiei Române, București, 2012.
- Ciorănescu 2001/1954–1966 = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum I.O., București, 2001.
- Cipariu 1992/1855/1869 = Timotei Cipariu, *Opere*, vol. II. Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil. Introducere de Mioara Avram, Editura Academiei Române, București, 1992 [Timotei Cipariu, *Compendiu de gramateca limbii române*, Blaj, Tipariul Sem. Diecesan, 1855, p. 1–64; *Gramateca limbii române*, I. *Analitica* (1869); II. *Sintetica* (1877), Societatea Academică Română, București, p. 65–466].
- CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj-Napoca, I, 1956 și urm.
- Dardel 1983 = Robert de Dardel, *Esquisse structurale des subordonnants conjonctionnels en roman commun*, Droz, Genève, 1983.
- Dinică 2011 = Andreea Dinică, *Despre distribuția dialectală a unor pronume nehotărâte*, în Maria Marin, Daniela Răuțu (eds), *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, Editura Academiei Române, București, 2011, p. 205–213.
- Dinică 2012 = Andreea Dinică, *Adverbul*, în Chivu *et alii* (eds) 2012, p. 223–248.
- DLR – *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tomul VI, Litera M, Editura Academiei R.S.R., București, 1965–1968.
- Frâncu 2009 = Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009.
- Frâncu 2010 = Constantin Frâncu, *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, Casa Editorială Demiurg Plus, 2010.
- GBLR – *Gramatica de bază a limbii române*, Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.
- Guruianu 2007 = Viorel Guruianu, *Sintaxa textelor românești originale din secolul al XVI-lea. Sintaxa frazei*, Editura Universității din București, București, 2007.
- Harris 1988 = Martin Harris, *Concessive clauses in English and Romance*, în J. Haiman, S. A. Thompson (eds), *Clause combining in grammar and discourse*, John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 1988, p. 71–99.
- Haspelmath–König 1988 = Martin Haspelmath, Ekkehard König, *Concessive conditionals in the languages of Europe*, în J. Van der Auwera (ed.), *Adverbial constructions in the languages of Europe*, Mouton–de Gruyter, Berlin–New York, p. 563–640.
- Házy–Neamțu = Ștefan Házy, G. G. Neamțu, *Adverbele modale. Distribuție și funcții (II)*, în CL, XXVIII, 1983, nr. 1, p. 25–34.
- Jernej 1991–1992 = Josip Jernej, *Makar e magari*, în „Studia Romanica et Anglicae Zagrabienis”, XXXVI–XXXVII, 1991–1992, p. 103–108.
- König 1985a = Ekkehard König, *Where do concessives come from? On the development of concessive connectives*, în J. Fisiak (ed.), *Historical Semantics – Historical Word Formation*, Mouton, Berlin–New York, 1985, p. 263–282.
- König 1985b = Ekkehard König, *On the history of concessive connectives in English. Diachronic and synchronic evidence*, în „Lingua”, LXVI, 1985, nr. 1, p. 1–19.
- König 1986 = Ekkehard König, *Conditionals, concessive conditionals and concessives: Areas of contrast, overlap and neutralization*, în E. C. Traugott, A. ter Meulen, J. Snitzer Reilly, Ch. A. Ferguson (eds), *On Conditionals*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 229–246.
- Lindschouw 2011 = Jan Lindschouw, *Étude des modes dans le système concessif en français du 16e au 20e siècle et en espagnol moderne: Evolution, assertion et grammaticalisation*, Museum Tusulanum, København, 2011.
- Micu–Șincai 1980/1780/1805 = Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrengea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980; ediția I: Viena, 1780; ediția a II-a, Typis regiae Universitatis Pestanae, Buda, 1805.

- Montero Cartelle 1992 = Emilio Montero Cartelle, *La trayectoria cronologica y modal de la expresión concesiva maguer(a) que*, în M. Ariza Viguera (ed.), *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Pabellón de España, Madrid, 1992, p. 701–710.
- Papahagi 1963 = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic* [...], Editura Academiei R.P.R., București, 1963.
- Papp 1852 = Andreas Liviu de Papp, *Anleitung zur Erlernung der romanischen Sprache*, Karl Prochaska, Teschen, 1852.
- Rohlf 1969 = Gerhard Rohlf, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Sintassi e formazione delle parole*. Traduzione di Temistocle Franceschi e Maria Caciagli Fancelli, Einaudi, Torino, 1969 (Piccola Biblioteca Einaudi).
- Rudolph 1996 = Elisabeth Rudolph, *Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portuguese on Sentence and Text Level*, Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1996.
- Stan 2013 = Camelia Stan, *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității din București, București, 2013.
- Vulpe 2006/1980 = Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, în idem, *Opera lingvistică*, vol. III, Clusium, Cluj-Napoca, 2006, p. 33–277.
- Zafiu 2012 = Rodica Zafiu, *Sintaxa*, în Chivu et alii (eds) 2012, p. 283–378.
- Zafiu 2014 = Rodica Zafiu, *Stadii în gramaticalizarea conectorilor concessivi: tiparul conector condițional + focalizator în româna din secolele al XVI-lea–al XVII-lea*, în R. Zafiu, A. Dragomirescu, Al. Nicolae (eds), *Limba română: diacronie și sincronie în studiul limbii române*, I. Gramatică. Fonetică și fonologie. Istoria limbii, filologie, Editura Universității din București, București, 2014, p. 211–226.

LE MARQUEUR CONCESSIF MĂCAR EN DIACHRONIE
(XVIe–XVIIIe SIÈCLES)
(Résumé)

L'article présente les utilisations concessives de l'adverbe roumain *măcar*. Avant d'être abandonné par le registre standard de la langue moderne (où il est resté comme particule restrictive, signifiant « au moins »), *măcar* avait été, pendant presque trois siècles, le marqueur par excellence de la valeur concessive (grammaticalisé dans la locution *măcar că* « bien que »). La stabilité et la capacité associative de *măcar* semblent l'indiquer comme élément ancien et confirment donc l'hypothèse étymologique d'un **makarie* latin et proto-roman.

Cuvinte cheie: construcții concessive, conectori, sintaxă diacronică, gramaticalizare.

Mots-clés: concession, connecteurs, syntaxe diachronique, grammaticalisation.

Keywords: concession, connectives, diachronic syntax, grammaticalization.

*Universitatea din București
Facultatea de Litere
București, Edgar Quinet, 5-7
rodica_zafiu@yahoo.com*